

Problema identității și intelectualii evrei ai interbelicului românesc

The problem of the identity and the Jewish intellectuals from Romania between the two World Wars

Speranța Milncovici
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Abstract

Analyzing the general climate of the inter-war period and, simultaneously, taking into consideration identity, the present scientific project analyzes the possible reaction to being Jewish (assuming/denying/dissimulating) of Jewish intellectuals in Romania between the two World Wars.

We gradually reach the text by taking in consideration the context in order to identify how the former can express the relationship between origin, experience and environment, studying selected fragments from the works of Benjamin Fundoianu, Ilarie Voronca, Paul Celan, Tristan Tzara etc.

There are still stories from concentration camps, still unpublished letters, hand-written memoirs (an imperative of research is to establish the relationship between them and the collective memory) which lie in the archives of libraries, texts which write out essential interaction of the context with the text, omitted until now from the research plan.

The attitudes regarding identity written out in the text are assuming, rejecting (or even denying) and/or dissimulating one's identity. Each of these acts of relating to one's own origin reflects organic experiences which find their expression (the text) in a real environment (the context), a confusing environment in the years leading to the Second World War.

The restraint, the philosophical register kept apart from the political and social struggles, form the real register of life in Jewish communities, is also an aspect that points to the issue of one relating to one's identity. The a-temporal and apparently unrelated to the author cultural perspective expresses an inner frame of mind.

We aim to answer, at the end of the research, the challenge of establishing if the paradigm of the Jewish writer in exile (voluntary, self-imposed or imposed – by whom? Why?) still has open doors and if Judaism still represents a literary identity in crisis.

Research has thus an interdisciplinary character, and the measures follow the natural steps from theory to applied analyzes.

Key-words: *text, context, identity, Judaism, crisis*

Cuvinte-cheie: *text, context, identitate, iudaism, criză*

În cadrul Proiectului cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, purtând titlul “Investește În oameni!”, axa prioritară 1 “Educația și formarea profesională În sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”, domeniul major de intervenție 1.5, “Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării”, Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în calitate de coordinator de proiect, a obținut finanțare pentru proiectul “Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale În domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)”. Contractul are seria și numărul POSDRU 89/1.5/S/63663.

Partenerii instituției ieșene sunt Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea de Vest "Vasile Goldiș", Arad, Universita degli Studi di Genova din Italia, Academia Română - Filiala Iași - Institutul de Filologie Română "A. Philippide".

Prezentăm, în paginile care urmează, proiectul pe care l-am propus în cadrul acestei școli postdoctorale și care va ajunge la formă finală odată cu încheierea contractului de cercetare. Acesta se referă la asumarea/ negarea / disimularea identității și raportarea individualității creatoare la cultura majorității în cazul intelectualilor evrei ai interbelicului românesc.

O privire de ansamblu asupra configurației culturale de la începutul secolului al XX-lea duce, inevitabil, la concluzia că acesta se situează sub semnul prefacerii, fiind dominat de două tendințe aflate în dispută: vechiul și noul, tradiționalismul și modernismul. Adevărate idei-forță, acestea reprezintă, de fapt, două coordonate ușor detectabile în oricare compartiment al structurilor sociale.

Oricât de greu de învins este conservatorismul structurilor osificate, noul peisaj cultural nu întârzie să se închege. Franța dă, firește, tonul acestor schimbări, acolo se afla, în zori de secol, epicentrul artistic și literar al Europei, cu iradierii înspre diverse alte spații culturale.

Una dintre tendințele esențiale ale perioadei este ruptura, conștientă și intenționată, cu întreaga tradiție. Pe de altă parte, începutul de secol presupune, în ciuda distanțării de tradiție, o extraordinară deschidere spre toate istoriile, literaturile, religiile sau tradițiile lumii, ba mai mult decât atât, chiar și spre zonele umbrite de mister ale psihicului uman, cu incursiuni în spațiul magiei, al oniricului, al mitului.

În ceea ce privește lumea românească la întretăierea dintre secole, o constatare se impune: caracteristica fundamentală a acesteia este impuritatea.

Motivul ar putea fi, pe de o parte, acela că anumite forme artistice, literare, sociale etc. care, în Occident, erau deja depășite, la noi nu și-au valorificat întregul potențial, iar, pe de altă parte, se petrece, în zorii secolului al XX-lea, o nouă confuzie a valorilor, transcrisă, în plan estetic, prin suprapunerea esteticului cu eticul și cu etnicul.

Ideea acestui proiect de cercetare se originează în analiza detaliată pe care am realizat-o asupra operei literare, dar și a activității de cineașt și de gazetar a lui Benjamin Fundoianu / Benjamin Fondane. Personalitate de o complexitate halucinantă, părănd a reuni mai multe ființe într-una singură, literatul în cauză a deschis, prin multitudinea direcțiilor sale de afirmare, dar și prin contactele intelectuale pe care le-a derulat, calea acestui proiect mai larg, cu deschidere înspre problematica identității și a raportării la alteritatea creatoare.

Paradigma personalităților de origine iudaică în cultura românească este impresionantă, un procent semnificativ dintre numele incluse în această galerie afirmându-se ulterior în viața socio-culturală apuseană, cu precădere franceză.

Paul Celan sau Victor Brauner, Benjamin Fundoianu, Tristan Tzara, Ilarie Voronca etc., sunt exemple elocvente în acest sens. Lista continuă spectaculos, cu Gherasim Luca, Norman Manea, Henri Gad, Leon Feraru, Dolfi Trost etc.

Vorbim, practic, despre scriitori, filosofi, gazetari, artiști, cineaști etc. Așadar, modul de abordare a unui asemenea subiect trebuie să aibă un caracter interdisciplinar.

În ceea ce privește ineditul temei propuse, aceasta vizează un subiect deschis, despre care, chiar dacă s-a discutat, nu s-a spus nici pe departe destul. Aspectele rămase la periferia cercetării trebuie să fie luminate printr-o cercetare aplicativă care să conecteze diferite arii disciplinare.

Am pornit în demersul analitic al acestui subiect de la faptul că identitatea narativă/lirică și identitatea argumentativă (logică) nu reprezintă decât aspecte parțiale ale identității personale. Fiecare dintre aceste paliere determină atitudini distincte, atât în privința eticului, cât și în privința gustului, justului sau a altor norme de acest tip.

Ca atare, problema identității și modelul de raportare a ființei la această identitate, în lumea textului, devine o formă de circumscriere a personalității celui în cauză.

Traseul existențial are adesea o relevanță fundamentală în ceea ce privește interpretarea operei unui scriitor/ artist etc., în măsura în care aceste două laturi pot fi corelate.

Iar o existență frământată și o conștiință neliniștită reclamă cu atât mai mult o astfel de abordare, în limitele firești ale echilibrului și fără a cădea în patima unei interpretări exagerate de factură biografică.

Unul dintre termenii care definește, în substanță, structura majorității confrăților de paradigmă este acela de disimulare. La fel cum s-au „jucat” cu propria identitate, „se joacă” și cu destăinuirile spirituale.

Complexitatea imaginii se compune caleidoscopic; cad și se ridică diverse cortine; afirmații care par certe sunt, nu peste multe rânduri, dezmințite și întreaga lor personalitate pare să se compună, descompună și recomună perpetuu.

Ce altceva s-ar putea spune despre cineva care, în aceeași frază, sfidează tradițiile milenare pentru a ridica propria sa naștere la rangul celei întemeietoare a lui Iisus Hristos, pentru ca, mai apoi, să vorbească despre „nerozia de a mă fi născut”? [1] (Benjamin Fundoianu)

Ce altceva s-ar putea spune despre un creator de o putere de pătrundere abisală, care se sinucide în timp ce lucrează la un *manual de fericire perfectă*? [2] (Ilie Voronca)

Ori de modelul Paul Celan – Gherasim Luca, care aleg aceeași scăpare prin sinucidere, adevărată semnătură identitară pentru exponenți ai paradigmei intelectualilor evrei ai perioadei?

O discuție centrată pe aspectele ideologice reflectate în activitatea intelectuală a celor în cauză ne relevă un caleidoscop identificabil în macrostructura socio-culturală a începutului secolului al XX-lea. Peisajul românesc, tulburat de frământări interioare și colorat de o multitudine de publicații, unele vremelnice, altele de tradiție, se încheagă cu relativă dificultate, dar cu certitudine, integrându-se în climatul european al momentului.

Zodia determinantă a acestei perioade a fost, cu certitudine, cea a unei zbateri inerente marilor schimbări de paradigmă. În acest climat, problema identității a devenit mai acută decât în alte contexte.

Dualismul este un alt termen-cheie în ceea ce privește ființa exponenților acestei paradigme. Reflecțiile teoretice privind originile ascund o dramatică pendulare a spiritului pornit în căutarea propriei determinări, între două religii, între două etnii, între două feluri de a Fi în lume și de a te raporta la aceasta.

Secvențele autobiografice astfel restituite vin să lumineze conuri de umbră din complexitatea structurii spirituale pe care o lasă a se întrevădea textul.

Atitudinile identitare transcrise de text sunt asumarea, respingerea (chiar negarea) și / sau disimularea. Fiecare dintre aceste raportări la propria origine reflectă trăiri organice care își găsesc exprimarea (textul) în spațiul concret (contextul) bulversat al anilor premergători celei de a doua conflagrații mondiale.

Reținerea, registrul filosofic, menținut departe de zbaterile politico-sociale, de registrul concret, al vieții comunităților de evrei, este de asemenea un aspect care vizează problema raportării la identitate. Perspectiva culturală, atemporală și desprinsă parcă de autor transcrie o stare interioară.

Trăiesc acești oameni o dublă sau chiar triplă identitate (iudaică – română – franceză sau a altei țări de adopție) în mod organic, natural, firesc?

Putem discuta despre o scindare, o dramă identitară sau o criză? Sau sunt oameni diferiți, așa cum, de exemplu, susține Benjamin Fondane care, odată integrat în universul cultural francez, proclamă moartea avatarului său român, în termenii unui act de deces? [3] Cum se raportează la cultura matrice acești intelectuali evrei, formați în spațiul românesc?

Vom urmări ipostazele acestei identificări culturale, de la fidelitate la respingere, de la credință la renegare, de la elogiul la blasfemie. Acestea sunt câteva dintre întrebările/ provocările demersului de față, al căror răspuns vom încerca să îl conturăm într-un mod cât mai apropiat de esența sa complexă.

Stadiul actual al cercetării nu a epuizat, nici pe departe, subiectul propus, aspectul alarmant din punct de vedere cultural fiind acela că anumite nume cu greutate pe plan european sau chiar

mondial, formate în spațiul românesc, își găsesc recunoaștere în medii adoptive mult mai primitoare, fiind însă complet ignorate în spațiul matrice. Demersul de față se constituie, așadar, într-o încercare de recuperare culturală obligatorie, fără de care geografia intelectuală autohtonă ar avea conuri deranjante de umbră.

Importanța conținutului științific este reflectată, de asemenea, de actualitatea temei propuse, dacă facem referire la problema identității în caleidoscopul de tendințe al contemporaneității, pe de o parte, iar pe de altă parte, într-o perspectivă mai largă, la raportul dintre majoritate și individualitate / minoritate, între mentalitatea colectivă și singularitatea creatoare.

Există încă, la ora actuală, mărturii din lagăr, scrisori rămase inedite, memorii în manuscris (trebuie stabilit raportul acestora cu memoria colectivă, este un imperativ al cercetării!), texte care transcriu raporturi esențiale ale contextului cu textul, omise până în prezent din planurile de cercetare (spre exemplificare, anumite manuscrise din fondul Bibliotecii Doucet – Paris sau păstrate la Muzeul Național al Literaturii Române).

O provocare pe care sperăm de asemenea să o gestionăm în cadrul acestui proiect de cercetare este aceea de a stabili în ce măsură acum, la destul de mulți ani istorici, și la ani lumină de civilizație, de la momentele premergătoare celui de al doilea război mondial, iudaismul, suprapus peste identitatea creatoare, mai reprezintă o formă de identitate în criză și dacă, finalmente, paradigma intelectualului evreu în exil (voluntar, autoimpus sau dictat – de cine? De ce?) are, în continuare, porțile deschise.

Obiectivele proiectului propus se pliază pe cele prevăzute în anunțul competiției: elaborarea unor articole științifice de ținută, care să apară în publicații de prestigiu (ISI și indexate BDI), participarea la reuniuni științifice și diseminarea rezultatelor în medii de puternic impact la nivel internațional, dar, totodată, și popularizarea rezultatelor în rândul nespecialiștilor domeniului (aspect esențial, deoarece subiectele discutate fac obiectul, la nivel general, al interesului social cotidian, atât pe plan național, cât și internațional).

Obiectivele specifice ale proiectului sunt următoarele: conturarea unei perspective mai profunde asupra legăturii dintre text și context (acceptarea/negarea/ascunderea identității sunt, fiecare, purtătoare de sens la nivelul textului), înțelegerea mecanismului de raportare a identității creatoare evreiești la cultura majorității (cazul respingerii, chiar șocării mentalității colective prin afișarea și afirmarea ostentativă a propriei „superiorități” – cazul Benjamin Fundoianu, modelul Nicolae Steihardt și convertirea la creștinism), definirea conturului paradigmei intelectualului evreu de expresie română și încercarea de a înțelege mecanismul exilului voluntar la care se supun anumiți reprezentanți ai acestei paradigme (Parisul – spațiu predilect pentru exilul intelectualității românești interbelice -Gherasim Luca, [4] Ilarie Voronca, [5] Henri Gad [6] etc. Alte arii culturale focalizate - Statele Unite ale Americii - Dolfi Trost, [7] Norman Manea [8] etc.

Metodologia cercetării pornește, în mod clasic, de la abordarea teoretică (documentare în arhive, biblioteci, centre de cercetare etc.) pentru schițarea cadrului teoretic de discuție, continuând apoi, în mod necesar, cu accesarea palierului aplicativ. În acest punct, discuțiile cu personalități academice și cu cercetători ai domeniului, interviuri cu potențiali martori ai unor realități conexe temei proiectului etc. sunt imperios necesare. (vizăm aici personalități științifice precum Hary Kuller, Lya Benjamin, Leon Volovici, Geo Șerban etc.)

O parte esențială a aparatului teoretic din componența proiectului de cercetare îl constituie abordarea ideii de identitate și stabilirea ariei conceptului, înainte de a îl vehicula, pentru evitarea eventualelor confuzii semantice.

Prin nantura domeniului, cercetătorul nu este legat fundamental de un laborator anume, documentarea iar mai apoi decantarea și analizarea materialului informațional realizându-se cu precădere prin stagii de cercetare în biblioteci specifice, care dispun de fondul de carte / periodice necesar acestui demers.

Rezultatele vizate privesc realizarea unei perspective de ansamblu asupra modului în care climatul social, politic și cultural interbelic din România și-a pus amprenta asupra identității creatoare evreiești. Unul dintre scopurile fundamentale, la nivelul conținutului științific, este acela

de a marca punctele de contact sau de divergență între text și context, altfel spus între realitatea cotidiană și textul identitar.

Diseminarea se va realiza prin participarea la conferințe, workshop-uri și simpozioane, atât pe plan național cât și internațional – în funcție de tema specifică propusă spre dezbateră. Ca urmare a participării la aceste manifestări științifice, fragmente din demersul de cercetare din cadrul proiectului vor fi publicate în volumele de lucrări ale acestor conferințe, în urma recenzării de către comitetele științifice internaționale.

În finalul perioadei alocate cercetării, propunem organizarea unui workshop despre tematica propusă, la care să fie cooptați spre participare specialiști dedicați domeniului. Contribuțiile românești și străine vor veni să analizeze demersurile științifice realizate și să contribuie la dezvoltarea ariei de discuție.

În plus, se va încerca depunerea documentației pentru cel puțin un grant / o formă de finanțare care să preia parte din materialul științific generat prin acest proiect, pentru a îl redimensiona ulterior și pentru a îl păstra permanent la zi. În funcție de amploarea materialului documentar și de interesul cercetătorilor, se va înceca realizarea unui site / blog care să permită discuții în timp real și informarea, totodată, a celor interesați de obiectul demersului analitic în cauză.

Diseminarea rezultatelor se va realiza și prin publicarea, în presa cu secțiuni culturale, a unor articole de popularizare a tematicii abordate, dar și prin prezentarea subiectului în școli, la ciclul liceal de învățământ preuniversitar.

Finalmente, vom canaliza eforturile analitice și interpretative spre realizarea unui volum compact, care să fie tipărit la o editură recunoscută CNCSIS dar, totodată, care să fie tradus într-o limbă străină (probabil limba franceză, datorită înclinației organice a intelectualilor români spre acest univers lingvistic), cu scopul ultim de a obține ISBN străin și de a fi publicat, în versiune tradusă, peste hotare.

Subiectul în cauză a focalizat energii interpretative, fără însă a se lăsa epuizat de cercetarea întreprinsă. Problema raportării la identitate, cu reliefarea fațetelor atitudinale pe care aceasta poate să le construiască, este, la această oră, un spațiu care trebuie mai atent adus sub lupă. Originalitatea demersului de cercetare constă mai ales în efortul de a reflecta, în oglinzi paralele, modul în care intelectualitatea de origine evreiască s-a inserat în domeniile cheie ale culturii române și în ce măsură această inserție s-a produs prin conștientizarea individualității creatoare sau tocmai prin aderarea la cultura majorității.

Caracterul interdisciplinar al proiectului solicită, din partea cercetătorului, deschidere atât spre lumea literară, cât și spre domeniul istoriei presei, respectiv al cinematografiei ca artă (ținând cont de predilecția unui număr semnificativ de scriitori avangardiști evrei pentru afirmare în lumea filmului). Complexitatea sporită a temei va determina, certamente, stoparea anumitor direcții de investigație, pentru a păstra un raport adecvat între cantitatea de informație care se impune analizată, respectiv unitatea de timp alocată acestui demers.

Dincolo de interesul evident al specialiștilor pentru tema în cauză, în subsidiarul proiectului în cauză se conturează un obiectiv generic orientat înspre conștientizarea de către publicul receptor a faptului că aportul intelectualității evreiești la cultura națională este unul fundamental, iar eliminarea oricărei urme de discriminare pe criterii etnice este și va fi mereu o problemă de igienă intelectuală și eleganță socială.

Bibliografie

1. ****Benjamin Fundoianu, strigăt întru eternitate*. Investigație documentară, alcătuire și îngrijire editorială: Geo Șerban, „Caiet cultural” (2), editat de „Realitatea evreiască”, f.l., f.a., p.126
2. Voronca, I., *Mic manual de fericire perfectă*, traducere și prefață de Sașa Pană, Editura Cartea Românească, București, 1973

3. Fundoianu, B., *Poezii*, ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu, studiu introductiv de Mircea Martin, postfață de Paul Daniel, București, Editura Minerva, 1978, p. 5

4. Luca, G., (născut Salman Locker, 1913 - 1994), a semnat și cu numele de Zolman Locker, Gherashim Luca, Costea Sar și Petre Malcoci. Poet evreu român care aderă de foarte tânăr la avangardism, fiind un membru important al grupului Alge.

5. Voronca, I., (născut Eduard Marcus, 1903, Brăila - 1946, Paris) a fost un poet evreu român de avangardă, promotorul revistelor 75 HP și Integral A semnat sub pseudonimele Alex Cernat și Roneiro Valcia.

6. Gad, H., (1895, Botoșani - 1930, Paris) este pseudonimul lui Henri Fischman, ziarist și regizor de filme avangardiste, bun prieten cu Benjamin Fundoianu..

7. Trost, D., (1916, Brăila – 1966, Chicago) poet suprarealist roman. A făcut parte din grupul suprarealist român alături de Gellu Naum, Virgil Teodorescu, Gherasim Luca și Paul Păun.

8. Manea N., (1936, Suceava) este un romancier român, evreu, fost dizident, care trăiește din 1986 în Statele Unite ale Americii. Este considerat unul dintre cei mai prolifici scriitori români în exil și opera lui s-a bucurat de un deosebit interes din partea traducătorilor.